پادىلەيدۇكى، ئىيتىشتا ھەرگىز چۈۋالچاقلىق پەيدا قىلمايدۇ. مەسىلەن:

ـــ سىلى نەدىن؟
ـــ نۇرىدىن②
تۇتۇنلەر چىقسۇن موريدىن،
ئىككى يار تۇتقان جۇۋاننىڭ،
پوتلا ئاقسۇن بۇرنىدىن.

ھەجۋىي تۈسى قۇيۇق بولغان بۇ تېكىسىت ئاھاڭغا قاچىلانغاندا، ئۇنىڭدىكى دىيالوگ ئاھاڭ رېتمى بىلەن پۇتۇنلەي جىپسىلىشىپ، مەنە چوڭقۇرلۇقىنى گەۋدىلەندۈرۈش رولىنى ئويناپغان.

§4. خەلق تەنتەربىيەسى

1. ئاممىۋى ۋە ئويۇن خاراكتېرلىك خەلق تەنتەربىيەسى

1) ئوغلاق تارتىش

ئوغلاق تارتىش ـ كىشىلەردىن ئىنتايىن ماھىرلىق، چاققانلىقنى تەلەپ قىلىدىغان ھەمدە ھېچنېمىدىن قورقماي قارشى تەرەپنى يېڭىشكە ئىنتىلىدىغان بىر خىل چەۋەندازلىق ئويۇنى. ئوغلاق تارتىش ئويۇنىنىڭ تارىخىي ئۇزۇن ھەم كىشىلەر ياخشى كۆرۈپ ئوينايدىغان ئويۇنلارنىڭ بىرى. پۇتكۈل ئۇيغۇرلارغا ئوخشاشلا خوتەنلىكلەرمۇ ئىپتىدائىي چارۋىچىلىق ھاياتىدىن باشلاپلا، ئوغلاق تارتىشنى بىر خىل كۆڭۈل ئېچىش ئويۇنى سۈپىتىدە مەيدانغا كەلتۈرگەن. ئوغلاق تارتىشتا ئادەمدىن تاشقىرى، ئۆگىتىلگەن يۇگۇرۈك ئات بولۇشى، شۇنداقلا ئوغلاق چەۋەندازلىرى بولۇشى لازىم. ئوغلاق تارتىش پائالىيىتى كۆپ ھاللاردا كۈز ۋە قىش كۈنلىرى ئېلىپ بېرىلىدۇ. چۈنكى ئەتىياز ۋە ياز كۈنلىرى ھاۋا ئىسسىق، دېھقانچىلىقنىڭ ئالدىراش ۋاقتى بولغاچقا، كىشىلەرنىڭ چولىسى

② نۇرى ـــ جاي ئىسمى

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

تەگمەيدۇ. شۇڭا كۆز ۋە قىش پەسلى ھاۋا سوغۇقراق، ئاتلار سېمىز بولـ غاچقا، بۇ مەزگىل ئوغلاق تارتىشىنىڭ ياخشى پەيتى ھېسابلىنىدۇ.

ئوغلاق تارتىش باشلىنىشتىن بۇرۇنلا، ئوغلاقچى چەۋەندازلار يۇرت ـ جامائەت ئىچىدە ئىناۋەتلى بار، ھەق ـ ناھەقنى ئاستىن ـ ئۈستۈن قىلىۋەتمەيدىغان بىر چەۋەندازنى ئۆزلىرىگە باش قىلىپ سايلايدۇ، پۈتۈن يىللىق ئوغلاق تارتىش پائالىيىتى شۇ كىشىنىڭ باشقۇرۇشىدا تەرتىپلىك ئېلىپ بېرىلىدۇ. بىرەر كېلىشمەسلىك يۈز بەرسە، ئاشۇ كىشى ئارقىلىق ھەل قىلىنىدۇ، بەزىدە قەستەن جېدەل چىقارغان، باشقىلارنى بوزەك ئەتكەن، ئويۇنىنى بۇزغان كىشىلەر كۆپچىلىك تەرىپىدىن ئەيىبلىنىدۇ.

ئوغلاق تارتىش ئويۇنى باشلىنىدىغان كۈنى چەۋەندازلارنىڭ باشلىقى شۇ كۈنى ئويىنىلىدىغان ئوغلاقنىڭ بېشىنى، تۆت پۇتىنى كېسىپ، ئىچ ـ قارنىنى ئېلىۋېتىپ، قورساقنىڭ يېرىلغان جايىنى يىپ بىلەن پىششىق تىكىپ مەيدانغا ھازىر قىلىدۇ. چەۋەندازلار ۋە تاماشا كۆرگۈچىلەر سائەت ئونلاردا يىغىلىشقا باشلايدۇ. ئوغلاقچى چەۋەندازلار بىر ـ ئىككى سائەت ئاتلىرىنى يېتىلەپ قىزىتىپ ئوغلاق تارتىش مەيدانى بىلەن تونۇشۇپ چىقىدۇ. سائەت 11 ـ 12 لەردە ئوغلاق تارتىش باشلىنىپ، چۈشتىن كېيىنكى سائەن ئۈچ ـ تۆتلەرگىچە داۋام قىلىدۇ (20 ـ ئەسىرنىڭ 50 ـ يىللىرىدىن بورۇن تويدا ئوغلاق تارتىش بىر خىل ئادەتكە ئايلانغان). ئوغلاقنى تۆت ـ بەش سائەت ئويناپ، ئادەملەر چارچاپ، ئاتلار ھارغاندىن كېيىن، ئوغلاقچى چەۋەندازلارنىڭ باشلىقى تاماشا كۆرگۈچىلەردىن تارقاپ كېتىش ھەققىدە رۇخسەت سورايدۇ. تاماشا كۆرگۈچى خالايىق رازى بولغاندىن كېيىن، ئوغلاقچىلار باشلىقى: «ئوغلاقنى كىم ئېلىپ كەتسە رۇخسەت!» دەپ جاكارلايدۇ. شۇنىڭ بىلەن مەيداندىكى ئوغلاق ـ چىلار پۈتۈن ماھارەتلىرىنى ئىشقا سېلىپ ئېلىشىدۇ. بەزى چاغلاردا بۇندىق ئېلىشىش خېلى ئۇزۇن داۋام قىلىدۇ، ئەڭ ئاخىرىدا بىرەرى ئوغلاقنى ئېلىپ قاچىدۇ، باشقىلار ئۇنى ئۆيىگە بارغىچە قوغلايدۇ. پەقەت ھويلىسى ئىچىگە كىرگىچە باشقىلارنى ئۆزىگە يېتىشتۇرمەـ

گەن كىشىلا ئوغلاق گۆشىنى يېيەلەيدۇ. ئەگەردە ئېلىپ قاچىدىغان ئادەم چىقمىسا، بىر قانچە چەۋەندىاز بىرلىشىپ، ئوغلاقنى بىرەر ئائىلىگە تاشلايدۇ. ئوغلاقنى قوبۇل قىلغان ئائىلە ئوغلاقچى چەۋەندازلارنىڭ ئۆزىگە قىلغان بۇ ھۆرمىتى ئۈچۈن كېچىسى مەشرەپ ئۆتكۈزۈپ، چەۋەندازلارنى كۈتۈۋالىدۇ ۋە كېيىنكى نۆۋەتكە بىر تۇياق ئوغلاق تەييارلاپ قويىدۇ. ئوغلاق تارتىشىدىغان كۈنلەردە بەيگە مەيدانىغا يەل ـ يېمىش ساتىدىغان باققاللار، ھەر خىل تاماق ۋە سامسا، گۆشكىردە ساتىدىغان ئاشپەز، ناۋايلار، تونۇر كاۋاپچىلىرى يىغىلىپ سودا قىلىپ، سورۇننى تېخىمۇ قىزىتىدۇ.

(ئابدۇللا سۇلايمان)

2) چېلىشىش

بۇ نورۇز، مەشرەپ ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش تۇرلۇك ئاممىۋى يىغىلىشلاردا ئۆتكۈزۈلىدىغان، خوتەن رايونىدا كەڭ ئومۇملاشقان، جەڭگىۋارلىق، كۈچتۇڭگۇرلىك ۋە پاراسەتنى سىنايدىغان قەدىمكى تەنتەربىيە تۈرلىرىنىڭ بىرى. بۇ ھەقتە يازما خاتىرىلەر ۋە چەت ئەللىك ئارخېئولوگلارنىڭ تەسىرلىك بايانلىرى بار. يېقىنقى زامان تارىخىدىن قارىغاندىمۇ خوتەن رايونىدا ھەر قايسى بوستانلىقلار ئارا چېلىشىش داۋاملىق ئېلىپ بېرىلغان. بالىلار ئۆسمۈرلۈك مەزگىللىرىدىلا چېلىشىشقا ئۆگىتىلگەن. ياشلار چېلىشىش مەيدانلىرىدا ئۆزلىرىنىڭ كۈچ ـ جاسارىتىنى نامايان قىلغان. 20 ـ ئەسىرنىڭ 40 ـ يىللىرىدىن باشلاپ خوتەندە چېلىشىش باشقۇرغۇچى دائىرىلەرنىڭ دالالەت قىلىشى ۋە يۇرت ئاقساقاللىرىنىڭ ئۈيۇشتۇرۇشى بىلەن ئۆتكۈزۈلۈپ، ناھىيە، ئايماقلارنى بىرلىك قىلىپ تاللاش ئېلىپ بېرىلغان. مەسىلەن: تۇرسۇن ئاخۇن تۆش (1927 ـ 2006) باشچىلىقىدىكى بىر قانچە پالۋانلار ھەر يىلقى «ئىمامى ئاسىم سەيلىسى»، «سەھۋالىم سەيلىسى»، «لىچىنئاتام تاۋاپ يېغىلىشى»، «بۇغراقوم سەيلىسى» مەزگىللىرىدە بىر قانچە ئونمىڭ كىشىلىك سورۇنلاردا چېلىشىپ، بىر مەزگىل «چېلىشىش قىزغىنلىقى»نى ئەۋجىگە كۆتۈرگەن. 20 ـ ئەسىرنىڭ 50 ـ يىل-

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

لمرندىن كېيىن، بۇ كىشى شىنجاڭنىڭ چېلىشىش سەھنىسىدە ئالاھىدە شۆھرەت قازىنىپ ئالتە ئالتۇن مېدال ئالغان. 20 نەچچە تۈرلۈك چېلىشىش ماھارىتىگە ئىگە بۇ پالۋان 70تىن ئارتۇق چېلىشىش ماھىرىنى يېتىشتۈرگەن.

ئويۇن خاراكتېرلىك بۇ ئاممىۋى پائالىيەت مەزگىلىدە بۇ ئويۇن ئۆز ئىچىدىكى پالۋانلار ۋە يىراق ـ يېقىندىكى پالۋانلار ئارا ئېلىپ بېرىلىدۇ، يۈرت ئەھلى بىر يەرگە جەم بولۇپ چەمبەر شەكلىدە مەيدان ھاسىل قىلىدۇ. چېلىشىش ئۇچۇن كەلگەن پالۋانلار ياش قۇرامى، ئېغىرلىقى بويىچە ئۆزلىرى خالاپ ياكى كېلىشتۇرۇش ئۇسۇلى بويىچە مەيدانغا چۈشۈپ چېلىشىدۇ، ئۇتقانلار تاللىنىپ قايتا چېلىشىدۇ، يەنە ئۇتقانلار يەنە قايتا چېلىشىدۇ، ئاخىردا پالۋانلار رەتكە تۇرغۇزۇلۇپ مۇكاپات بېرىلىدۇ. گەرچە چېلىشىشتا ھازىرقى زامان چېلىشىش تەنھەرىكىتىدەك گۈرۈپپىلاش، ئېغىرلىق ئۆلچەش باسقۇچلىرى ئورۇنلانمىسىمۇ تەبىئىي ھالدا تەييارلىق مۇسابىقە، يېرىم ھەل قىلغۇچ مۇسابىقە، ھەل قىلغۇچ مۇسابىقە شەكلى ئارقىلىق مۇسابىقە نەتىجىسى چىقىرىلىدۇ.

مۇسابىقە مەيدانى قۇملۇق ياكى تۈز توپىلاق يەر بولىدۇ. چېلىشىقۇچىلارغا مەخسۇس كىيىم كەتمەيدۇ، پەقەت كەڭ ـ كەڭرى، ئاستى ـ ئۇستى كىيىم كىيىدۇ. يالاڭ ئاياغ، بېلىگە پۇتا (ئىككى خىل رەڭدە) باغلاپ چېلىشىدۇ. مۇسابىقە جەريانىدا باش رېپېرى، نومۇر خاتىرىلىگۈچى، يارەمچى رېپېرلار بولۇپ چېلىشقۇچىلار مەيدانغا ناھايىتى ھەيۋەتلىك كىرىدۇ. رېپېرنىڭ قول ئىشارىتى بىلەن ئىككى چېلىشچى چەمبەر شەكلىدە بىردەم ئايلىنىپ، رېپېرنىڭ «باشلا» دېگەن بۇيرۇقى بىلەن مۇسابىقە باشلىنىدۇ، ئىككى تەنھەرىكەتچى پۇتىنىدىن چىڭ تۇتۇشىدۇ (پوتا باغلىمىسا بەلدىن تۇتىدۇ).

مۇسابىقىلەشكەندە يۇمشاق ئاياغ ياكى يالاڭ ئاياغ بولۇشى، پۇتىغا قاتتىق ئاياغ كىيمەسلىكى؛ يانچۇقلىرىغا پىچاق، ئاچقۇچ ياكى شۇنىڭغا ئوخشاش قاتتىق نەرسىلەرنى سالماسلىقى؛ بەدەننى قول بىلەن قىسماسلىقى، پاچاقنى قول بىلەن تۇتماسلىقى؛ كىيىم ـ كېچەكنى

تۇتۇپ تارتماسلىقى؛ قارشى تەرەپنىڭ كۆكسىنى، كانىيىنى، بۇغدىيەك قاتارلىق ئەزالىرىنى تىرەپ تۇرۇۋالماسلىقى؛ قارشى تەرەپنى تىزلىماسلىقى، يىقىلغاندىن كېيىن نىقتىماسلىقى؛ مۇسابىقىلىشىدىغان ئىككى تەرەپ مۇسابىقىلىشىش داۋامىدا بىر ـ بىرىنى تىللىماسلىقى، رېپېرى ۋە باشقا مۇلازىملارغا يانماسلىقى، ئۇلارغا ئۇقۇشسىزلىق توغدۇرماسلىقى شەرت قىلىنىدۇ.

نومۇر بېرىشتە، مەيلى قانداق شەكىلدە سالسۇن قارشى تەرەپ بەدىنىنىڭ ئۇچتىن ئىككى قىسمى، تاغىقى، بىرلا ۋاقىتتا يەرگە تېگىشى لازىم. دەل شۇنداق بولغاندا بىر ئۇتۇق بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

چېلىشىش شەكىللىرى ـ بەل ياكى پوتا چىڭ تۇتۇلغاندىن كېيىن: (1) يانپاشقا ئېلىپ سېلىش ـــ ئوڭ ياكى سول يانپاش ئارقىلىق قارشى تەرەپنى يەرگە يىقىتىش، (2) قارشى تەرەپنىڭ پاچىقىنىڭ سىرتقى ئوڭ ياكى سول پۇتىغا تاش چىنماق قويۇپ يەرگە يىقىتىش، (3) قارشى تەرەپنىڭ ئىچىدىن چىقىپ، ئىچ چىنماق ئۇرۇپ يەرگە يىقىتىش، (4) «زېمىن ئاتتى» ھەرىكىتى چېلىشىشتىكى ئەڭ قىيىن ھەرىكەت تېخنىكىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇنىڭدا قارشى تەرەپنى ئۇرۇپ كۆتۈرۈش داۋامىدا پەقەت بىر قېتىملىق يەرگە تېگىشىش ئۆلچىمى قىلىنىدۇ. ھەرىكەت تېز، بىر تۇتاش تاماملىنىدۇ، «زېمىن ئېتىش» ھەرىكىتىنى 10 چېلىشچىنىڭ بىرى قىلالايدىغان، پۇتۇن مۇسابىقە داۋامىدا بىر قېتىم ياكى بىر نەچچە قېتىم كۆرۈلىدىغان ئالاھىدە ھەرىكەت. شۇڭا ئۇنى ئادەتتە «پالۋاننىڭ ھەرىكىتى» دەپ ئاتايمىز.

3) ياچاق (ئوقيا) ئويۇنى

تارىخىي نىسبەتەن ئۇزۇن بولغان، ئەر ـ ئاياللار ئورتاق ئويناىدىغان (ئاساسلىقى ئەرلەر كۆپرەك ئويناىدۇ)، ئوۋ ئوۋلاش پائالىيىتىگە لىرى بىلەن زىچ باغلانغان تۈرلەرنىڭ بىرى. ياش ـ ئۆسمۈرلەردىن باشلاپ قېرىلارغىچە قىزىقىپ ئويناىدۇ.

سايمان: زەي ئارقىلىق ياي شەكىلدە ئېگىلگەن كەكە دەستىسى تومۇقىدىكى (ياكى ئۇنىڭدىن كىچىك) ئۆرۈك، سۆگەت، ئۇجمە،

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

جىگدە قاتارلىقلارنىڭ نوتىسىدىن ياسالغان يا، چىمچىلاق بارماق چوڭلۇقىدىكى تۆپتۆز قومۇش ياكى ياغاچتىن ياسالغان، ئۇچىغا مىخ مومىلانغان «ئوق» بولىدۇ.

ئېتىش ئۇسۇلى: روچاقنى قولىغا ئېلىپ بىر قولىدا «يا» نى تۇتىدۇ. يەنە بىر قولىدا ئوق بىلەن زەينى بىرلەشتۈرۈپ تۇتىدۇ. بۇ چاغدا «يا» نى تۇتقان قول مۇرە ئېگىزلىكىدە كۆتۈرۈلۈپ، جەينەك بوغۇمىدىن ئېگىلىپ «زەي» تارتىلىدۇ، «يا» ئېگىلىدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا تەبىئىيلا «يا» تۇتقان قول «زەي» ھەم «ئوق» نى تۇتقان قول بىر تۈز سىزىق ئۇستىگە كېلىدۇ ـ دە، پۈتۈن دىققەت مەركەز لىشىپ، «قارا» (نىشان) تېزلىك بىلەن سوقۇلىدۇ.

بۇ ئويۇندا بەدەن قىياپىتىنىڭ رۇس بولۇشى، پۇت، بەل، قول كۈچلۈك بولۇشى، كۆزى روشەن بولۇشى، نەپەسنى كونترول قىلىش يۇقىرى بولۇشى، مۇھىمى چەنلەش ئىقتىدارى يۇقىرى بولۇشى تەلەپ قىلىنىدۇ.

4) ئېت تالاشتۇرۇش

ئەرلەر بىلەن ئېت ئۆزئارا ھەمكارلىشىدىغان، ئېت مەيدانغا چىقىپ ئېلىشىدىغان ئاممىۋى كۆڭۈل ئېچىش خاراكتېرىدىكى تەنتەربىيە تۈرلىرىنىڭ بىرى.

ئېت تالاشتۇرۇش ـــ قىش پەسلىدە ئېلىپ بېرىلىدۇ. داڭلىق ئېتلار ھەممە يەردىن چىقىۋرمەيدۇ، مىڭ ئېتىنىڭ، يۈز ئېتىنىڭ ئا-رىسىدىن بىرى چىقىدۇ. تالاشتۇرىدىغان ئېتلار تاپ، سۆڭەككە ئوخشاش چىرىندى نەرسىلەرنى يېمەيدۇ. ئېت ئېگىسى بۇنداق ئېتقا ئۇزۇم، ياڭاق، تۇخۇم سېرىقى، زاراڭزا، لەڭمەن، گۆش قاتارلىق يۇ-قىرى ئاقسىللىق يېمەكلىكلەرنى بېرىپ باقىدۇ. تالا ـ تۈزگە كۆپ ئاچىقمايدۇ. ئېتىنىڭ زېرىككىنى تۈزۈش ئۈچۈن، ئاخشاملىرى ئادەم-لەر ئاز ماڭىدىغان يەرلەردە يېتىلەيدۇ. قانجۇقلارغا يېقىن يولاتمايدۇ. بۇنداق ئېتلارنىڭ باھاسى ئۆتمۈشتە «بىر چارەك كېپەك ئالتۇن» ياكى «مىڭ تەڭگە» گە، ئاز بولغاندىمۇ بەش ئات ياكى مىڭ چارەك بۇغدايغا توختىغان. بۈگۈنكى كۈندىمۇ ئېتبازلار 30مىڭ، 40 مىڭ

يۈەلىك داڭلىق ئىتلارنى سېتىۋېلىپ باقىدۇ.

ـ ئىت تالاشتۇرۇش جەريانى ئىنتايىن كەسكىن بولۇپ، ئىتۇزلارنىڭ بېشى ئىت تالاشتۇرۇش سۇرئىتىنى باشتىن ـ ئاخىر بىر قوللۇق باشقۇرىدۇ. ئىت تالاشتۇرۇشتا ئاساسەن كېلىشتۇرۇش ئۇسۇلى قوللىنىلىدۇ. يەنى ئىت ئىگىلىرى بىر يەرگە يېغىلىپ قايسى ئىتنى قايسى ئىتقا تالاشتۇرۇش ئۈستىدە مەسلىھەتلىشىدۇ. بۇنىڭدا ئايرىم ئىتبازلار ئۆزئارا كېلىشىپ، «بىز ئىككىمىز ئىتىمىزنى تالاشتۇرىمىز» دەپ ئۆزلىرى تەشەببۇسكارلىق بىلەن مەلۇم قىلىدۇ. مەلۇم قىلىنمايلا قالغان ئىتلارنى سورۇن بېشى مەھەللە، يۇرتلار بويىچە ئايرىپ، كېلىشتۇرۇپ، گۇرۇپپىلارغا بۆلۈپ مۇسابىقىنى داۋاملاشتۇرىدۇ. مۇسابىقە تەبىئىيلا تەييارلىق مۇسابىقە، يېرىم ھەل قىلغۇچ مۇسابىقە، ھەل قىلغۇچ مۇسابىقە تۈسىنى ئېلىپ ئوق تاللىنىپ چىقىرىلىدۇ ھەمدە ئىتلارنىڭ دەرىجىسى ئايرىلىدۇ. نەتىجە چىقىرىشتا ئىتلارنىڭ ھەر قايسىسى، مەيداندىكى قارشى تەرەپنى «تالاپ شاللىۋەتكەن» قېتىم سانى ئاساس قىلىنىدۇ، قايسى ئىتنىڭ قايسى ئىتنى تالاپ شاللىۋەتكىنى ئاساسلىقى ئۇلارنىڭ ئۆز ئارا تالىشىش داۋامىدا «ھۇجۇم ئەھۋالى» يەنى ھۇجۇم قېتىم سانىنىڭ ئاز ـ كۆپلۈكى، يارىلىنىش ئەھۋالى، مەيداندىكى «ھۇجۇم» نىڭ زەربىسىگە چىدىمايلا «قۇيرۇق قىسىپ قېچىش» ئەھۋالىغا قاراپ ئايرىلىدۇ، ئىت ئىگىسى سىرتتا ئايلىنىپ يۈرۈپ بىر مەيدان پىسخولوگىيە جېڭى ئېلىپ بارىدۇ، ئىتى غەلىبە قىلسا ئىپتىخارلىنىدۇ، ئىتى يېڭىلىپ قالسا قاتتىق بىئارام بولىدۇ، ئىتلارنىڭ باھاسى شۇ قېتىمقى مۇسابىقە ئارقىلىق مەيداندىكى نەتىجىسىگە قاراپ تۆۋەنلەيدۇ ياكى يۇقىرى ئۆرلەيدۇ.

ـ ئىت تالاشتۇرۇش ئۇچۇن مەلۇم كەڭلىكتىكى تۈزلەڭ يەردە مەيدان ھاسىل قىلىنىدۇ، تاماشىبىنلار كۆرۈش سەھنىسىدە، كۆرۈش سەھنىسى بولمىسا چەمبەر شەكلىدە تەبىئىي مەيدان ياساپ ئىت تالاشتۇرۇش ئويۇنى كۆرىدۇ، سورۇن باشلىنىشى بىلەن تەڭ تالاشتۇرۇلىدىغان ئىككى ئىت مەيدانغا ئېلىپ كىرىلىدۇ. 15~10 مېتىر ئارىلىق قويۇپ ئىتلارنى (باغلانچىسىنى ئېلىۋېتىپ) قويۇپ بېرىدۇ. ئىتلار ئوقتەك ئېتىلىپ

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

كېلىپ تۇتۇشۇپ كېتىدۇ. ئۇچلۇق مەگەنلىرىنى بىر ـ بىرىنىڭ بوينىغا ، پاچاقلىرىغا پاتۇرۇپ گوۋۇشلەيدۇ. ھەتتا بوكس تەنھەرىكەتچىلىرىدەك ئېرنەككە چىقىشىپ، بىر ـ بىرىنى تالايدۇ. چېلىشچىلاردەك بىر بىرىنى يەرگە يىقىتىدۇ. شەرت مەيلى ئىرنەككە چىقىۋۇن ياكى بىر ـ بىرىنىڭ كېكىردىكىدىن بوغۇشمىسۇن، غىڭشىماسلىقى، قاۋاپ سالماسلىقى، چىشىنى كۆرسىتىپ كاسكىلىقىنى چىقارماسلىقى، قۇيرۇقىنى پەسلەتمەسلىكى كېرەك (بەزى داڭلىق ئىتلار ئۆزىدىن كۈچلۈك رەقىبىگە دۇچ كېلىپ، كېكىردەكتىن بوغۇۋالسىمۇ، سائەتلەپ غىڭ قىلمايدۇ. پۇرسەت تېپىپ رەقىبىنى تالايدۇ). بەزى ئىتلار ئۇسكەك كېلىدۇ. بەزىلىرى پەررەكچى كېلىدۇ. يەنە بەزىلىرى پاچاقچى كېلىدۇ. مەيلى قايسى «پەم»گە ۋەكىللىك قىلمىسۇن، قايسى ئىت يۇقىرىقى ھەرىكەتلەرنىڭ بىرسىنى ئىپادىلەپ قويسا، غىڭشىپ سالسا، قۇيرۇقىنى چاتىرىقىغا تىقىۋالسا، ياكى قاۋاپ ـ چىرقىراپ سالسا شۇ ئىت يېڭىلگەن بولىدۇ.

ئىتلار تالىشىۋاتقاندا ئەگەر مەلۇم ئىت قارشى تەرەپنىڭ ئىتىنى قاتتىق تالاپەتكە ئۇچراتسا، سورۇن بېشى ياكى شۇ مەيدان ئىت تالاشتۇرۇشقا رىياسەتچىلىك قىلغۇچى رەپىرى، تالاپەتكە ئۇچرىغان ئىت ئىگىسىدىن ئىت تالاشتۇرۇشنى داۋاملاشتۇرۇش ياكى توختىتىش ھەققىدە مەسلىھەت سورايدۇ. ئىت ئىگىسى داۋاملاشتۇرۇشنى خالىسا داۋاملاشتۇرىدۇ، خالىمىسا دەرھال توختىتىپ «ئوتتۇردى» دەپ جاكارلايدۇ، كېيىنكى ئوتتۇرا ۋە ئاخىرقى مەيدان ئىت تالاشتۇرۇشلارمۇشۇ شەكىلدە ئېلىپ بېرىلىدۇ.

ئىت تالاشتۇرۇش ئويۇنىدا ئىتلار بىر ـ بىرىنىڭ پۇت ـ قولاق، ئېغىز ـ بويۇن قاتارلىق ئەزالىرىنى چىشلەپ ـ چاينap غۇنجە ـ غۇنجە قىلىدۇ. ۋاھىدىغان، ھەتتا ئۇزۇپ تاشلايدىغان خەتەرلىك ئەھۋاللار دائىم كۆرۈلۈپ تۇرىدۇ. ئايرىم ئەھۋاللاردا ئىتلار مۇسابىقە مەيدانىدا ياكى شۇ قېتىمقى تالىشىش زەربىسىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي ئۆلۈپ كېتىپ ئىگىسىنى ھەسرەتتە قويىدىغان ئەھۋاللار بولىدۇ. ئىت تالاشتۇرۇش مەيدانىدىكى ئەڭ ئونتۇلماس بىر «كۈن»، تالانغان ئىتنىڭ ئۇزۇنغا سوزۇلغان «چىرقىرىشى» دۇر.

5) خوراز چوقۇشتۇرۇش

خوراز بىلەن ئادەم ھەمكارلىشىپ، ھەر خىل ئاممىۋى يىغىلىشلاردا بولۇپمۇ مەشرەپ، نوروز پائالىيەتلىرىدە كۆڭۈل ئېچىش ئۈچۈن قاتارىدا ئۆتكۈزۈلىدىغان، كۆپ كۈچ ھەم مەبلەغ كەتمەيدىغان، ئالاھىدە سايمان تەلەپ قىلمايدىغان ئەنئەنىۋى تۈرلەرنىڭ بىرىدۇر.

خوراز چوقۇشتۇرۇشتا سورۇنغا يىغىلغان خوراز خۇمار كىشىلەر ئۆزىنىڭ ئەتىۋارلاپ باققان خورازلىرىنى ئېلىپ كېلىدۇ. سورۇن بېشى كەلگەن خورازلارنى كۆرۈپ ئەمەلىي ئەھۋالىغا ئاساسەن ئۆز-ئارا كېلىشتۇرۇپ ياكى ئۆزئارا كېلىشكەنلەرنىڭ خورازلىرىنى نۆۋەت بىلەن سوقۇشتۇرىدۇ.

مۇسابىقە جەريانى تەييارلىق، يېرىم ھەل قىلغۇچ، ھەل قىلغۇچ مۇسابىقە شەكىلدە بولىدۇ. خورازلارنىڭ ئۆزئارا چوقۇشۇپ تاللىنىش ۋە شاللىنىش ئەھۋالىغا قاراپ دەرىجە تۈرغۇزۇلۇپ نەتىجە چىقىرىلىدۇ. خوراز چوقۇشتۇرۇشتا خەتەرلىك ئەھۋاللار كۆرۈلمەيدۇ. لېكىن، چوقۇشتۇرۇش داۋامىدا خورازلارنىڭ تاجىسى، بويۇنلىرى ۋە باشقا ئەزالىرى قاناپ كېتىدىغان ھەتتا خوراز ھالسىراپ يېتىپ قالىدىغان ئەھۋاللار ئۈچراپ تۇرىدۇ.

خوارز چوقۇشتۇرۇش داۋامىدا كىشىلەرنى ئەڭ خۇشال قىلىدىغان بىر ئىش خورازلارنىڭ قاناتلىنىپ سەكرەشلىرى، ئۇچۇشلىرى، چوقۇش زەربىسىدىن ئۇۋۇلىنىپ چىللاشلىرى بولىدۇ، يېڭىلگەن خوراز ئىگىلىرى ھەم ئۇلارنىڭ ھەمراھلىرى بەك غەرىپسىنىدۇ.

6) قوچقار ئۇسۇشتۇرۇش ئويۇنى

دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ بولۇپمۇ ئۇلار ئىچىدىكى قويۇزلارنىڭ ئۆز قوچقارلىرىنى كۆرگەزمە قىلىدىغان پائالىيىتى. بۇ ئويۇنمۇ ئادەم بىلەن قوي ھەمكارلىشىپ مۇسابىقىلىشىدىغان قىزىقارلىق تۈرلەرنىڭ بىرى.

ھەر خىل ئاممىۋى يىغىلىشلاردا قويۇزلار تاللىغان قوچقارلىرىغا قىزىل رەختتىن گۈل تاقاپ، مەزمۇت ئارغامچا بىلەن باغلاپ، ھەتتا نوختا سېلىپ ئېلىپ كېلىدۇ. سورۇن بېشى ئەھۋالغا قاراپ قوچقارلارنى گۇرۇپپىلارغا بۆلۈپ كېلىشتۇرۇپ ياكى ئۆزئارا كېلىشكەنلىرىنى ئاساس

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

قىلىپ تەييارلىق، يېرىم ھەل قىلغۇچ مۇسابىقە، ھەل قىلغۇچ مۇسابىقە شەكلى بويىچە مۇسابىقىلەشتۈرىدۇ. ئەڭ ئاخىرىدا «ئوق» تاللىنىپ مۇ-كاپات بېرىلىدۇ، قوچقار سوقۇشتۇرۇشتا قوچقار ئىگىلىرى ئاۋۇال قوچقارنى باشتاق قىلىپ مەيدانغا ئېلىپ كىرىدۇ، ھەمدە قارىمۇ قارشى تۇرۇپ تەييارلىق ھەرىكىتىنى ئىشلەيدۇ. سورۇن رەپىرىنىڭ بۇيرۇق قى-لىشى بىلەن ھەر ئىككى تەرەپ قوچقارلىرىنى قويۇپ بېرىدۇ، شۇنىڭ بىلەن قوچقارلار ئۇسۇشۇپ كېتىدۇ. ئەگەر، توختاپ قالسا ياكى بىرسى قېچىپ ئاجراپ كەتسە، ھەر ئىككى قوچقارنى تۇتۇۋېلىپ يەنە قايتا باشلايدۇ. قوچقارلار سوقۇشۇپ كەسكىن ئېلىشىۋاتقاندا، تاماشىبىنلار چاۋاك ياكى شاۋقۇن ـ سۇرەن سېلىپ مەدەت بېرىدۇ. قوچقار ئىگىلىرى ئۆز قوچقارلىرىنى قىزىقتۇرۇش مەقسىتىدە توپا چاچىدىغان يارەمچى ھەرىكەتلەرنى قىلىدۇ. قوچقارلارنىڭ نەتىجىسى ئىككى قوچقارنىڭ بىرى يېقىلغان ياكى مەيداندىن قېچىپ كەتكەندىن كېيىن ئايرىلىدۇ.

قوچقار سوقۇشتۇرۇش جەريانى خۇددى ئىت تالاشتۇرۇش جەريا-نىغا ئوخشاش كەسكىن بولىدۇ. قوچقارلار بىر ـ ئىككى مېتىر، ئۈچ ـ تۆت مېتىر، بەش ـ ئالتە مېتىر كەينىگە يېنىپ سوقۇشى بىلەن «جاك ـ جاك» قىلغان ئاۋاز خېلى يىراقلارغا ئاڭلىنىدۇ، قوچقارلارنىڭ سوقۇشۇش داۋامىدا بېشى يېرىلىپ كېتىدىغان، بوينى قاتلىشىپ كېتىدىغان، چېقىپ كېتىدىغان ئەھۋاللار كۆرۈلىدۇ.

قوچقار سوقۇشتۇرۇش داۋامىدا كىشىلەرگە خەتەرلىك كۆرۈنىدە-غان مەنزىرە، قوچقارلارنىڭ سوقۇشۇپ تۇرۇپ يېقىلىپ كېتىشى، سوقۇشۇشتىن كىلىپ چىققان «جاك ـ جاك» ئاۋاز بولىدۇ.

7) لەپپەك ئويۇنى

قىز ـ ئوغۇللار ھېيت ـ بايرام، نوروز، مەشرەپ، شۇنىڭغا ئوخشاش تۇرلۇك ئاممىۋى يىغىلىشلاردا قىزىقىپ ئويناىدىغان ئەنئە-نىۋى تەنتەربىيە تۈرى.

لەپپەك ئويناش تولىمۇ كۆڭۈللۈك چېنىقىش پائالىيەتلىرىنىڭ بىرى بولۇپ، مەيدان: ئاۋات بازار رەستىلىرى، ئادەم كۆپرەك يىغى-لىپ تاماشا قىلالايدىغان موزاپىق تەكشى يەر بولىدۇ. سايمان: ئايلا-

مىسى 90~80 سانتىمېتىر ياكى ئۇنىڭدىن چوڭ بولغان، ئۇزۇنلۇ-قى بەش - ئالتە مېتىر كېلىدىغان ئىككى تۈۋرۈك؛ ئايلانمىسى ئال-تە - يەتتە سانتىمېتىر كېلىدىغان ياكى ئۇنىڭدىن چوڭ بولغان، ئۇزۇنلۇقى ئۇچ - تۆت مېتىر كېلىدىغان پىششىق تۈز ياغاچتىن ياسالغان بالداق؛ كەكە دەستىسى تومۇقىدىكى، توققۇز - ئون مې-تىر ئۇزۇنلۇقتىكى پىششىق تاللانغان ئىككى تال يىپ ياكى چىگە ئارغامچا؛ 80 - 100 سانتىمېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى تەكشى سىلىقلانغان مەزمۇت تاختا بولىدۇ.

لەپپەك ياساش ئۇسۇلى: تەييارلانغان ئىككى تۈۋرۈك بىر - بى-رىگە پاراللېل قىلىنىپ، يەرگە كۆمۈلىدۇ. ئارىلىقى بالداقنىڭ ئۇ-زۇنلۇقىدىن قىسقا بولىدۇ. كۆمۈلگەن تۈۋرۈك چوڭرىسىگە قۇرۇق قوۋۇلۇپ چىگىتىلىدۇ. ئۇندىن كېيىن بالداقنى يەر يۈزى بىلەن پاراللېل قىلىپ ئالتە مېتىردىن يۇقىرى (ئەھۋالغا قاراپ ئېگىز - پەس قىلىشقا بولىدۇ) ئېگىزلىك بويىچە تۈۋرۈككە مۇستەھكەم باغ-لىنىدۇ. ئۇندىن كېيىن تەييارلانغان ئارغامچا بالداققا ھالقىلىنىپ باغلىنىپ تۆت دانە ئۇچ چىقىرىلىدۇ. بۇ ئۇچلار جۈپلىنىپ تاختاي-نىڭ ئىككى بېشىغا سۈغۇرۇلۇپ چىقىپ كەتمۇگىدەك قىلىپ مەز-مۇت باغلىنىدۇ، تاختاي بىلەن تۈۋرۈك، تاختاي بىلەن بالداق، بوشۇ-لۇق ۋە يەر يۈزىدە «+» شەكلىنى ھاسىل قىلىدۇ. تاختاي بىلەن يەر يۈزىنىڭ ئېگىزلىكى 50 ~60 سانتىمېتىر بولىدۇ.

لەپپەك ئويناش شەكىللىرى: يالغۇز كىشىلىك، قوش كىشىلىك، ئۇچ كىشىلىك، تۆت كىشىلىك بولۇپ، ياش قۇرامىغا ماس ھالدا شەكىل تاللاپ ئوينايدۇ. مەيلى قايسى شەكىلدىكى لەپپەك ئويناش بولسۇن، ئەڭ ئېگىزگە ئۇچۇش ئويۇن نەتىجىسىنىڭ ئاساسىي ئۆل-چىمى قىلىنىدۇ. پەقەت لەپپەك قوزغىلىش ۋاقتىدا لەپپەك ئېگىسى ياكى باشقا بىر ياكى ئىككى ئادەم يارەدەم قىلغاندىن باشقا، لەپپەڭ-نىڭ ئەڭ يۇقىرى ئۆرلەش نۇقتىسىنى ئۆزلىرى يارىتىدۇ. لەپپەك ئويۇنىدا پۇت - قول ۋە مۇرە بوغۇملىرى، قول بىغىشلىرى ۋە پا-

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

چاق، يانپاش، بەل، بىلەك قاتارلىقلار ئۆز ئارا ئىنتايىن ماس هالدا هەرىكەت قىلىشى لازىم. يۇقىرى بەدەن بىلەن تۆۋەن بەدەننىڭ مۇناسىۋىتى كۆرۈنەرلىك بولۇپ، بىردەم يۇقىرى بەدەن ئارقىلىق تارتىش، بىردەم تۆۋەن بەدەن ئارقىلىق ئىتتىرىش (تېپىش) بىلەن لەپپەك ئويۇنىدىكى ئەڭ ئېگىز ئۇچۇش نۇقتا نەتىجىسى بارلىققا كېلىدۇ. لەپپەك يۇقىرى ئۆرلىگەنسېرى ئۇچقۇچىلاردا جىددىيلىشىش، سارغىيىش، چىرايىدا هەر خىل ئۆزگىرىشلەر بولۇش، لەپپەكنىڭ ئولتۇرۇۋلىش، هەتتا لەپپەكدىن چۈشۈپ كېتىش ئەهۋاللىرى كۆرۈلىدۇ.

لەپپەك ئويۇنىغا قاتناشقۇچىلارنىڭ بەل، پۇت، قول مۇسكۇللىرىنى چېنىقتۇرىدۇ. تاماشىبىنلارنىڭ بولسا كۆڭۈل ئېچىش سورۇنى هېسابلىنىدۇ.

8) چاقپىلەك ئويۇنى

بۇ ئويۇننى ئويناشقا ئادەم كۆپ يىغىلىدىغان، ئاۋات بازار رەستىسىدىن بىر تەكشى ئۇرۇن بولسا بولىدۇ. چاقپىلەككە ئايلانمىسى 100~90 سانتىمېتىر كېلىدىغان، ئۇزۇنلۇقى سەككىز ـ توققۇز مېتىر كېلىدىغان ياكى شۇنىڭغا مۇناسىپ (ئايلانمىسى ۋە ئۇزۇنلۇقى) بولغان بىر تۈۋرۈك، بىر هارۋا چاقى، ياغاچ ياكى تۆمۈردىن شۇشەكىلدە ياسالغان (هارۋا چاقىدەك) سايمان، ئۇزۇنلۇقى ئون مېتىر كېلىدىغان، كەكە دەستىسى تومۇلۇقتىكى پىششىق تاللانغان ئىككى جۈپ يىپ ياكى چىگە ئارغامچا، ئادەم يوتىسىدەك تومۇلۇقتىكى ئايلاندۇرغۇچ بالداق بولسا بولىدۇ. ئىككى ئارغامچا بىلەن بالداق ئىككى ئۇچىدىن چاققا باغلىنىدۇ. ئىككى ئادەم بالداقنى بىر يۆنىلىشتە ئايلاندۇرىدۇ. ئايلاندۇرۇش سۈرئىتىنىڭ ئېشىشىغا ئەگىشىپ، ئارغامچا مەركەزدىن قېچىپ، ئادەملەرنىڭ ئايلىنىشىدىن بوشلۇقتا بىر چەمبەر هاسىل بولىدۇ. چەمبەر رادىئۇسى چوڭايغانسىرى تەنھەركەتچىلەر يەر يۈزىدىن شۇنچە يىراقلىشىدۇ. ئويۇن بەش ـ ئون مىنۇتلارغىچە داۋاملىشىدۇ. مۇشۇ جەريانىدا ئايرىم تەنھەركەتچىلەر

قورقىدۇ، كۆڭلى ئىلىشىدۇ، ھەتتا قۇسىدۇ. دەل مۇشۇنداق چاغدا «سارغايدى» بولۇپ، چاقپەلەك ئاستا ـ ئاستا توختىتىلىدۇ. بىر گۇرۇپپا ئويۇن ئاخىرلىشىدۇ. ساقلاپ تۇرغانلار نۆۋەتتى بويچە ئويۇنـنى يۇقىرىقى تەرتىپ بويىچە باشلايدۇ.

9) كاجۇڭا ئويۇنى

بۇ ھازىرقى زامانداا باغچىلاردا كۆپ ئومۇملاشقان، ئىلغار تېخـنىكا ئارقىلىق قۇراشتۇرۇلغان ئايلانما چاقپەلەكنىڭ دەسلەپكى شەكلى بولۇپ، ئويناش دائىرىسى نىسبەتەن كەڭ، قۇرۇلمىسى بىر قەدەر مۇرەككەپ بولغان تۈرلەرنىڭ بىرى.

كاجۇڭا ـــ كاجۇڭا جازىسى، كاجۇڭا ئوقى، كاجۇڭا قانىتى، كاجۇڭا خاپىنى قاتارلىق تۆت قىسىمدىن تەركىب تاپقان. كاجۇڭا جازىسى ئايلانمىسى 90~80 سانتىمېتىر ياكى ئۇنىڭدىن چوڭ بولغان، ئېـگىزلىكى بەش ـ ئالتە مېتىر كېلىدىغان ئىككى تۈۋرۈك بولۇپ، پاراللېل قىلىپ يەرگە مۇستەھكەم ئورنىتىلىدۇ. ئىككى تۈۋرۈك ئارىلىقى بىر يېرىم مېتىردىن ئىككى مېتىرغىچە بولىدۇ. كاجۇڭا ئوقى ئايلانمىسى چوڭ ئادەمنىڭ يوتىسى تومۇقىدىكى مۇستەھكەم ياغاچ، ئۇجمە، قارىغاي، چىلان قاتارلىقلاردىن ياكى تۆمۈردىن ياسىلىپ، كاجۇڭا جازىسىغا يەر بىلەن پاراللېل قىلىپ مۇستەھكەم ئورنىتىلىدۇ.

كاجۇڭا شۇتا شەكىلدە ئىككى جۇپ ياكى ئۈچ جۇپ قانات قىلىپ ياسىلىدۇ. ئۇنىڭغا ئىشلىتىدىغان ياغاچ تۈز، مۇستەھكەم ئايلانمىسى 50~40 سانتىمېتىر بولسا بولىدۇ.

كاجۇڭا خاپىنى، ئىككى ئادەم ئولتۇرالايدىغان سانداق شەكلىدە ياسىلىپ، ئوتتۇرىسىغا مەزمۇت تۆتقا ـ كاجۇڭا قانىتىغا ئايلىنىش ئىمكانىيىتىدە ئورنىتىلىدۇ.

(مەتروزى ئىمىن)

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

پايدىلانمىلار

1) مەھمۇد كاشغەرىي: « تۈركىي تىللار دىۋانى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1984 ـ يىلى1 ـ نەشرى .
2) خې شىگلياڭ: « شىنجاڭدىكى مىللەتلەرنىڭ ئەنئەنىۋى جەمئىيىتى ۋە مەدەنىيىتى »، سودا نەشرىياتى، بېيجىڭ 2003 ـ يىلى خەنزۇچە نەشرى
3) دىڭ گولىڭ: « جۇڭگو ئۇرۇپ ـ ئادەتلىرى » مەجمۇئەسى ئۇرۇپ ـ ئادەتلەر، تومى، شەندۇڭ مائارىپ نەشرىياتى 2005 ـ يىلى12 ـ ئاي خەنزۇچە نەشرى .
4) « خوتەننىڭ قىسقىچە تارىخى» ، تۇزۇش كومىتېتى تەرىپىدىن تۈزۈلگەن، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2006 ـ يىلى 10 ـ ئاي 1 ـ نەشرى .
5) ئەنۋەر تۇرسۇن ئەپەندى: « ئۇيغۇر ئۇرۇپ ـ ئادەتلىرىدىن ئۇرۇنەكلەر »، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى2007 ـ يىلى 3 ـ ئاي نەشرى.
6) ئابدۇرەھىم ھەبىبۇللا: « ئۇيغۇر ئېتنوگرافىيىسى »، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1993 ـ يىلى 4 ـ ئاي 1 ـ نەشرى .
7) ئابدۇكېرىم رەخمان، رەۋىدۇللا، شېرىپ خۇشتار: « ئۇيغۇر ئۇرۇپ ـ ئادەتلەرى»، شىنجاڭ ياشلار ـ ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى 1996 ـ يىلى 8 ـ ئاي 1 ـ نەشرى .
8) ئىمىن تۇرسۇن: «قەدىمكى ئۇيغۇر مەدەنىيىتى» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2000 ـ يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى.
9) ئۆمەرجان ئىمىن: «تارىمنىڭ يۇرىكىدىكى ئوت»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2006 ـ يىلى 10 ـ ئاي 1 ـ نەشرى.
10) ئابدۇللا سۇلايمان (تۇزگەن): «دۇنيادا بىرلا خوتەن بار» (1 ـ 2 ـ ، 3 ـ 4 ـ تۇم)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2003 ـ يىلى 8 ـ ئاي 1 ـ نەشرى.
11) ئەنۋەر بايتۇر، خەيرىنسا سىدىق: «شىنجاڭدىكى مىللەتلەر تارىخى»، مىللەتلەر نەشرىياتى 1991 ـ يىلى 11 ـ ئاي 1 ـ نەشرى.
12) گۇننار ياررىڭ (شۋېتسىيە) : «ئۇيغۇر خەلق ئەدەبىياتى جەۋھەرلەرى» مىللەتلەر نەشرىياتى 1997 ـ يىلى 12 ـ ئاي 1 ـ نەشرى.
13) « مىراس » ژۇرنىلىنىڭ 1999 ـ ، 2007 ـ يىللىق سانلىرى.
14) « شىنجاڭ سەنئىتى » ژۇرنىلىنىڭ 2003 ـ يىللىق سانى.
15) «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى» ژۇرنىلى 2006 ـ ، 2009ـيىللىق سانلىرى
16) «خوتەن پېداگوگىكا ئالىي تېخنىكومى ئىلمىي ژۇرنىلى» 2008ـ، 2009ـيىللىق سانلىرى